

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 5 • sayı / issue: 9 • haziran / june 2018 • 101-134

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523

TEFSİR İLMİ, MÜFESSİRLER VE TEFSİR ESERLERİ HAKKINDA YAZILMIŞ BAZI ŞİİRLERE DAİR İNCELEME

*A Review on Some Poetries Related to the Tafseer Science, Glossator
and Tafseers*

Mehmet KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı

*Assistant Professor, Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir*

Aksaray, Turkey

mehmetkaya@aksaray.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0066-5232>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.03.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 17.05.2018

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2018

Atıf/Cite as: Kaya, Mehmet. "Tefsir İlmî, Müfessirler ve Tefsir Eserleri Hakkında Yazılmış Bazı Şiirle-
re Dair İnceleme". *Mütefekkir* 5/9 (Haziran 2018):101-134.

<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.441656>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve bir intihal yazılımı ile
taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two
referees and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Copyright © CC BY-NC-ND Published by Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi - Aksaray
University, Faculty of Islamic Sciences, Aksaray, 68100 Turkey.

All rights reserved.

TEFSİR İLMİ, MÜFESSİRLER VE TEFİR ESERLERİ HAKKINDA YAZILMIŞ BAZI ŞİİRLERE DAİR İNCELEME

Mehmet KAYA

Öz

İnsanların duygu ve düşüncelerini aktarmada şiir büyük bir öneme sahiptir. Bu gerçek Hz. Peygamber tarafından da dile getirilmiş ve asr-ı saâdetde şiir karışit düşüncelerle mücadele aracı olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in izinden giden sahabe de şiiri sosyal ve ilmî yaşamında kullanmıştır. Şiire İslami ilimler içerisinde özellikle tefsir ilminde başvurulmuştur. Ağırlıklı olarak ayetlerin anlamlarına açıklık kazandırmak ya da yorumu zenginleştirmek için başvurulmuş şiirin yer yer tefsir ilmini, bir müfessiri, tefsir eserini övmek ya da eleştirmek yahut da eserin içeriği hakkında bilgi vermek için kullanıldığı da görülmektedir. Çoğunluğu Osmanlı medreselerinde okutulan eserler ve müellifleri hakkında olmakla birlikte çeşitli dönemlerde yaşamış şahıslarla onların tefsir eserleri hakkında şiirler yazılmıştır. Bu şiirler bize tefsir ilminin öneminin yanı sıra bu ilmin edebiyatla olan bağı ve de yazıldığı dönemde insanların tefsir ilmi ve tefsir eserleri ile bu eserlerin müelliflerine ilişkin bakış açısı ve tutumlarına ışık tutması açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir İlmî, Şiir, Müfessir, Tefsir, Eleştiri, Övgü.

A Review on Some Poems Related to the Tafseer Science, Mufasseers and Tafseers

Abstract

The poetry has got a great importance in expressing the people's emotions and opinions. This fact was mentioned by The Prophet and the poetry was used as a struggle tool against the opposite side during the first two centuries of Islam. The companions whom followed The Prophet's foot steps also used the poetry in the social and scientific life. The poetry among the Islamic Sciences was used especially in the tafseer discipline. Usually, the poetry was used in order to explain the verses' meanings or to strengthen the interpretation but sometimes it is also proven to be used to praise or criticise a mufasseer or a tafseer work or to give information about the content of the work. Being vast majority of them about the works which were taught in Ottoman Madrasahs and their authors, other poems were also written about different authors from different time periods and their tafseer studies. These poems are important because they give us information about the significance of Tafseer discipline and its relation with literature, alongside the general idea of the people about tafseer discipline, tafseer works and their authors.

Keywords: The Tafseer Science, Poetry, Glassator, Tafseer, Criticisizm, Praise.

GİRİŞ

"Bir şeyi inceliklerini kavrayarak bilmek, sezerek vakıf olmak; üstün gelmek, uyumlu, ölçülü ve ahenkli söz söylemek" anlamındaki شعر kelimesinden türeyen şiir¹, terim olarak; "Sevdirmek ve nefret ettirmek amacıyla kişiyi harekete geçirmek için kafiyeli ve vezinli olarak ortaya konulmuş söz dizimi"², "Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan edebî anlatım biçimi"³, "Seziş, hissediş, sezgiye dayanan bilgi; duygu ve heyecandan kaynaklanan uyumlu, ölçülü ve ahenkli söz"⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Duyguların anlatımında sıkça kullanılsa da şiirin, "hissetmek" anlamından hareketle ilim, idrak ve ileri görüşlülükle de bir bağlantısı bulunmaktadır.⁵ Çünkü başkalarının hissetmediği duyguları hisseden şair onların düşünmediklerini de düşünmekte ve bu vesileyle yeni fikirlere ulaşmaktadır.⁶

İnsanın duygu ve düşüncelerini aktarmada şiirin önemli bir yeri vardır. Bu sebeple şiir bütün uygarlıklarda birçok alanda kendine yer bulmuş edebî bir türdür. Dini ritüeller ve müzikle ilgisi dolayısıyla bu iki alanda sıklıkla başvurulması, şiirin en kadim edebî ürün kabul olmasını sağlamış,⁷ bu yönüyle de edebiyat ve sanat türleri içinde en çok kullanılan ürün olmuştur.⁸ İslam dininde de şiirin önemli bir yeri bulunmaktadır. Kur'an'da her ne kadar şairler, dolayısıyla, şiir yeriliyor gibi görünse de (eş-Şuarâ 26/224) ilgili ayetin ardındaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere şiire ya da şaire tümünden karşı çıkılmadığı, bu eleştirinin şiiri İslam dinine karşı ya da İslam'ın onaylamadığı alanda kullanan kimselere yöneltildiği anlaşılmaktadır.⁹ Yine bu ayetteki eleştiri, edebî hayatın aktif olduğu ve yaşamlarının hemen alanında şiirin yaygın biçimde yer bul-

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-a'rab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 4: 2273.

² Abdurrahman Celaledin Süyûtî, *el-Müzhir fi u'lûmi'l-luğa ve envâihâ*, şerh eden ve thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bek v.dğr. (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2008), 2: 469; Abdurrahman b. Ma'âda eş-Şihri, *eş-Şâhidü's-şî'ri fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1431), 19-20.

³ İsmail Parlatır v.dğr., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 2: 2094.

⁴ İsmail Durmuş, "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 39: 144.

⁵ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh, tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-A'rabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.), 2: 299; Şihri, *eş-Şâhidü's-şî'ri*, 19.

⁶ Bk. Muhammed Murtazâ el-Huseynî Zebidi, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, thk. Mustafa Hicâzî (Kuveyt, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1983), 12: 178-179.

⁷ Durmuş, "Şiir", 39: 145.

⁸ Mustafa Canpolat, "Şiir ve Dil", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* (1994): 155.

⁹ Bk. Fahrreddin Muhammed b. Ömer Hüseyin Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî (Tefsîru'l-kebîr-Mefâtihu'l-gayb)* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 24: 538; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 6: 120.

duğu Arapların¹⁰ “Kur’an’ın şiir olduğu” yönündeki iddialarına (Bk. el-Enbiyâ 21/5, es-Saffât 37/36; et-Tûr 32/30, el-Hâkka 69/41) da itiraz mahiyetindedir.¹¹ Hz. Peygamber’e şiirin öğretilmediği ifade edilen ayette (Yâsin 36/69) de Arapların Kur’an’ı kendisinin uydurduğu fikrine karşı çıkmıştır.¹² Zira Hz. Peygamber bir kısmında hikmetin olduğunu belirttiđi¹³ şiirden çeşitli amaçlarla istifade etmiştir. Şairler ve şiirden İslam’ın müdafaasında istifade eden Hz. Peygamber,¹⁴ edebî açıdan da şiirle ilgilenmiş, şairlere şiir okutmuş ve kendisi de okunan şiiri tekrar etmiştir.¹⁵ Bütün bunlar İslam’da İslam’a faydalı şairler ve şiirlerden istifade edildiğini göstermektedir.

Edebiyat alanında kullanılmasının yanı sıra İslami ilimler sahasında da şiirden istifade edildiği görülmektedir. Bu alanda özellikle Kur’an tefsirinde kendine oldukça geniş bir yer bulan şiir, ağırlıklı olarak ayetlerin tefsirinde anlamı bilinmeyen kelimelerin açıklanmasında ve yorum zenginlik katmak amacıyla kullanılmıştır.¹⁶ İbn Abbas’ın (ö. 68/788) ayetlerin tefsirinde, “*Şiir Arab’ın divanıdır. Kur’an’dan bir mana bize kapalı geldiğinde Arab’ın divanına müracaat ederiz. Siz de onu öğrenmeye gayret edin*”¹⁷ şeklindeki teşvikinin yanı sıra Nâfi’ b. Ezrâk’ın (ö. 65/685) Kur’an’daki bazı kelimelerin anlamına ilişkin sorularına şiirle cevap vermesi tefsir ilminde şiirin çoğunlukla bu alanda kullanılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸

Şiir, duygu ve düşüncelerin aktarıldığı edebî bir tür olmanın ötesinde kültürlerin, gelenek görenek ve çeşitli anlayışların aktarılmasında da önemli bir role sahiptir.¹⁹ Bu anlamda şiir Arapların neseplerinin ve kültürünün korunmasında önemli bir etkidir.²⁰ Tefsir ilminde şiirden, sadece ayetlerin anlamına ilişkin yararlanılmamış, bu ilmin tanımı,

¹⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Harun Ögmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar - Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur’an’ın Getirdiği Değişim* (İstanbul: İz Yayınları, 2013).

¹¹ Bk. Şihri, *eş-Şâhidü’s-şirî*, 36.

¹² Bk. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 26: 304; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6: 425.

¹³ Muhammed b. İsmail Ebî Abdillâh Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (Dârü Tavki’n-Necât, 1422), “Edeb”, 90.

¹⁴ Buhârî, *Sahih*, “Edeb”, 91.

¹⁵ Müslim b. Haccâc Ebu’l-Hasen, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: ts.), “Şiir”, 4.

¹⁶ Bk. Mehmet Kaya, “Hak Dini Kur’an Dili Tefsirinde Şiirle İstişhâd”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/1 (2017): 10.

¹⁷ Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr. Süyûtî, *el-İtkân fî u’lumi’l-Kur’an* (Suudi Arabistan: Merkezü’l-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, ts.): 847; Halid Abdurrahman el-Akk, *Usûlü’t-tefsir ve kavâiduh* (Dimesk: Dâru’n-Nefâis, 2003): 141.

¹⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 848.

¹⁹ Bk. Canpolat, “Şiir ve Dil”, 157.

²⁰ Süyûtî, *el-Müzhir*, 2: 470.

önemi, içeriği, eğitim programı hakkında bilgi vermek ve müfessirlerle tefsir eserlerine ilişkin tutum ve düşüncelerin aktarımında da şiirden istifade edilmiştir. Bu yönüyle Arapça, Osmanlıca ve Türkçe yazılan şiirler bize yazıldığı dönem ve coğrafyada tefsir ilminin konumunun yanı sıra öne çıkan müfessirler ve tefsir eserleri hakkında da bilgi vermektedir.

Tefsir ilmi, müfessirler ve eserlerine ilişkin şiirlere Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve bu derslere yönelik kitaplar hakkında manzum olarak bilgi verilen *Tertîbu'l-ulûm*, *Nazmu'l-ulûm* adlı eserlerle, müfessirlerin hayatı ve tefsirleri hakkında bilgi verilen tabakat türü eserlerde rastlamak mümkündür. Bu eserlerin yanı sıra şairlik yönü bulunan bazı müfessirlerin divanları ile bazı tefsirlerde bu tür şiirlere rastlanılmaktadır.

Tefsir ilmi, müfessirler ve tefsir eserlerine ilişkin şiirleri yazarlar çeşitlilik göstermektedir. İleride değineceğimiz örneklerde somut olarak görüleceği gibi bu şiirlerin bir kısmı eserin sahibi müfessir tarafından kaleme alınırken bir kısmı da hakkında şiir yazılan müfessirin öğrencileri ya da takipçileri tarafından yazılmıştır. Bu şiirlerin arasında bir müfessirin bir başka müfessiri eleştirmek ya da övmek için yazılanlar da bulunmaktadır.

Bu konudaki şiirlerde dikkat çeken bir husus Zemahşerî'den (ö. 538/1144) önce salt bir müfessiri ya da eseri eleştirme maksatlı kullanılan şiirin Zemahşerî'den itibaren şiir sahibine cevap verme amaçlı olarak yazılmasıdır. Mezhebi sâiklerle yazılan bu şiirlerin, sonraki dönemde şiirde reddiye geleneğinin oluşmasına sebep olduğu görülmektedir.

Tarihi olarak tefsir ilmi, eseri ya da müfessirlere ilişkin ilk şiirlere hicrî III. asırdan itibaren rastlanılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alanda ilk şiiri Arap dili âlimi ve şair İbn Düreyd (ö. 321/933) çağdaşı Taberî'yi (ö. 310/923) övmek için yazmıştır. Bu tarihten itibaren tefsir ilmi ile tefsirler ve müfessirlere yönelik çeşitli şiirlerin yazıldığı görülmektedir.

Bir müfessirin şahsî, ahlâkî ve ilmî yaşamının anlatıldığı çok sayıda şiir bulunmakla birlikte bunların hepsine bu çalışmada değinmek mümkün değildir. Bu sebeple bu çalışmada tefsir ilmi ve tefsir eserleri hakkında öne çıkan, müfessirlerin ise sadece ilim adamı ve tefsirci kimliğini yansıtan şiirlere yer verilecektir. Ayrıca çok sayıda konuya temas edilen şiirlerin sadece konumuzla ilgili kısmı ele alınacak; tefsir alanında olmakla birlikte çalışmada farklı örneklerle yer verebilmek adına uzun şiirler ihtisar edilerek ele alınacaktır. Çalışmada şiirler, tefsir ilmi, mü-

fessirler ve tefsir eserleri hakkında yazılanlar olmak üzere üç başlıkta incelenecektir.

1. TEFSİR İLMİ HAKKINDAKİ ŞİİRLER

“Ayetin anlamını, konumunu, içinde barındırdığı kıssaları ve sebebi nüzulünü açık bir şekilde ifade etmek”²¹ şeklinde tanımlanan tefsir ilmi, İslami ilimler içerisinde özel bir yeri olması yönüyle tahsili zorunlu ilimler arasında sayılmıştır.²² Allah kelamını konu edinmesi yönüyle en üstün ilimlerden sayılan tefsir ilmi²³ ile uğraşanların birçok ilmin yanı sıra²⁴ bazı şartlara da haiz olması gerektiğinden²⁵ tefsir, Osmanlı medreselerinde en son okutulan ilim olmuştur.²⁶

Tefsir ilminin önemi ve tanımına ilişkin şiirlere hicri 7. asırdan itibaren rastlanmaktadır. Bu konuda ulaşabildiğimiz en eski şiir müfessir Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca Ali ez-Zemzemî (ö. 976/1568), İshâk b. Tokâdî (ö. 1100/1689) ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1195/1781) da tefsir ilmi hakkında şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirler tefsir ilmin öneminin yanı sıra özellikle 17. yüzyıl Osmanlı medreselerindeki tefsir eğitimine ilişkin bilgiler de içermektedir.

Ebû Hayyân tefsir ilmini öğrenmenin gerekliliğini anlattığı şu şiirinde şeyh olarak nitelediği Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* tefsirini de eleştirmektedir:

عليك بتفسير القرآن و درسه ... ينيلك صفواً من معانيه رائقاً

ولا تعدُّ عن كشاف شيخ زمخشّر ... و كاشف به باغى الكرامات خارقاً²⁷

“Kur'an tefsiri ve incelemesini ihmal etme!

Bu seni ulaştıracaktır (Kur'an'ın) saf ve parlak manalarına,

Zemahşer (şehrinin) şeyhinin Keşşâf tefsirini de bırakma;

Eleştirel bir dille tefsirde kerametler konusunda haddi aşan kişiyi ifşâ eyle.”

²¹ Akk, *Usûlü't-tefsîr*, 30.

²² Muhammed b. Ebîbeker el-Mer'âşî Saçaklızade, *Tertîbü'l-ulûm*, trc. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan (Ankara: Ukde Kitaplığı, 2009), 124.

²³ Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci, *et-Teysîr fî kavâ'id-i 'ilm-i't-tefsîr*, thk. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 50; Süyûtî, *el-İtkân*, 2272.

²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 1004-1005.

²⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 2274-2321.

²⁶ Mer'âşî, *Tertîbü'l-ulûm*, 198.

²⁷ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Divânı Ebî Hayyân*, thk. Ahmed Matlûb, Hatice el-Hadîsî (Bağdat: Matbaatü'l-Â'nî, 1969), 327; Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebi, *Kitâbu Keşfî'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Şerâfettin Yaltkaya - Muallim Rifat (Beyrut: ts.), 2: 1484.

Görüldüğü gibi şiirde Ebû Hayyân, tefsir ilminin elde edilmesi ve bu hususta çalışılmasının gerekliliğini ifade ettikten sonra ancak bu ilim sayesinde Kur'an'ın saf ve muciz anlamlarına ulaşılabileceğini ifade eder. Zemahşer şehrinin²⁸ üstadı olarak övdüğü Zemahşerî'yi aynı dizelelerde eleştiren müfessir, tefsirinde birçok yerde istifade etmesine rağmen *el-Keşşâf* tefsirinin, müellifi Zemahşerî'nin yanlış olduğunu düşündüğü fikirlerinin ifşa edilmesi amacıyla okunması tavsiyesinde bulunmuştur. Meseleye mezhebi taassupla yaklaşan Ebû Hayyân'ın kerametler konusunda Ehl-i sünnetten farklı düşünen Zemahşerî hakkında²⁹ *Keşşâf* okuyucusuna ilmî olmayan bir talepte bulunduğu görülmektedir.

Ali ez-Zemzemî³⁰ de tefsir usulü hakkındaki manzumesinin girişinde tefsir ilminin tanımı ve tefsir usulü konularının sayısına ilişkin şu mısraları kaleme almıştır:

حد علم التفسير

علمٌ به يبحث عن أحوال ... كتابنا من جهة الإنزال

ونحوه بالخمس والخمسينا ... قد حصرت أنواعه يقيناً

وقد حوته ستة عقود ... وبعدها خاتمة تعود

وقبله لا بد من مقدمة ... ببعض ما خصص به معلمة³¹

“Tefsir ilminin tanımı; indirilmesi ve benzeri yönden Kitabımızın durumlarının incelendiği ilimdir.

Konular elli beş başlıkta incelenmiştir.

(Tefsir ilmine ait bu başlıkların) altısı ana başlık, sonrasında da hatime, Öncesinde ise bu konuya özel eğitici bilgilerin yer aldığı mukaddime.”

Şiirde görüldüğü üzere Zemzemî özet olarak tefsir ilmini; “İndirilmesi vb. yönlerinden Kur'an'ın incelendiği ilim” şeklinde tanımlamış,

²⁸ Harez m bölgesinde büyük bir şehir olan Zemahşer hakkında bk. Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1977), 3: 147.

²⁹ Zemahşerî Şuarâ sûresi 31. ayette kerametler konusunda Ehl-i Sünnetin anlayışını eleştirir. Bk. Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve u'yûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Yusuf el-Hammâdî (Mısır, Mektebetü Mısır, ts.), 3: 411; Ebû Hayyân bu yorumu Ehl-i sünnetin kerametler hakkındaki görüşüne aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmez. Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhit fi't-tefsir*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1420), 8: 152.

³⁰ Hayatı hakkında bk. Hayreddin, Zirikli, el-A'lâm -Kâmûsu terâcîmi li eşheri'r-ricâl-i ve'n-nisâb mine'l-a'rab ve'l-müste'ribîn ve'l-müsteşrikîn- (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4: 23.

³¹ İzzeddin b. Ali ez-Zemzemî, *Manzûmetü'z-Zemzemî fi usûli't-tefsir*, 3, erişim 22.02.2018, <https://muhi-baddeen.files.wordpress.com/2014/05/d985d986d8b8d988d985d8a9-dd-8a7d984d8b2d985d8b2d985d98a.pdf>; ayrıca bk. M. Nurullah Aktaş, “Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği: Zemzemî ve Manzûmetun fi't-Tefsir Adlı Manzum Eseri”, *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (Kış 2016): 362.

ardından da tefsir ilminin hazırlık bilgilerini ihtiva eden usul konularına değinmiş ve bu konuları elli beş başlıkta incelemiştir. Bu başlıklardan altı ana başlık, bir mukaddime ve hatime çıkarıldığında usul konularının kırk yedi başlıkta incelendiği görülmektedir. Eserde usul konuları olarak kırk yedi Kur'an ilmine yer verilmiş olması müellifin sayı itibariyle Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî u'lûmi'l-Kur'an* adlı eserini esas aldığı düşünmektedir. Eser başlıklar itibariyle incelendiğinde ise müellifin Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî u'lûmi'l-Kur'an* adlı eserindeki sistemi gözettiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle müellifin Osmanlı medreselerindeki tefsir eğitiminde önemli bir yeri bulunan³² mezkûr iki eseri konu ve şekil açısından cem etme gayretinde olduğu, usul konularının zihinlerde kolay yer etmesi açısından eserinde birbiri ile irtibatlı olduğunu düşündüğü konuları bir başlık altında toplayarak eserine orijinal boyut kazandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Tefsir ilminin önemine ve bu alanda bilinmesi gereken ilimlerle, önemli tefsir eserleri hakkında bir diğer şiir de İshâk b. Hasan Tokâdî'ye (ö. 1100/1689)³³ aittir. Tokâdî'nin, 17. yüzyıl Osmanlı devletindeki medreselerin eğitim sistemine hakkında bilgi verdiği mezkûr eserindeki tefsir ilmine dair şiiri, 17. yüzyıldaki tefsir algısı, bu konuda gerekli ilimler ve öne çıkan eserler hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Tokâdî'nin Osmanlıca şiiri şu şekildedir:

*“Yazup Envâr-ı Tenzil’inde Kâdî
Hılâf-ı mâzîye oldı râzî.
Reisdür der ulûma ilmi tefsir,
Budur farzı kifaye itme taksir.
Kelâmullah ola bir ilme mevzu,
Ne medh itsen onı olmaz mı matbû’.
Nedür fazlı disen sair kelama,
İlahun fazludur cümle enâma.
Tefâsire gerekdür bî ta’assûf,
Ekalli on sekiz ilme tevakkuf.
Hususan kim ola tefsiri Kâdî,
Uluvvi rütbede ey Hakka râzî.
Hüseyn-i vâiz olsa ya Müdarik
Olur icmâlice nazma tedârük,
Musahhah-i muteberden çok kitaba.
Olan nail varur savb-u savaba,
Ne devletdür tefâsîri Nefâis,*

³² Mustafa Öztürk, “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, *İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi* (İstanbul 2-6 Ağustos 2010): 103.

³³ Hayatı için bk. İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyyetü'l-â’rifin esmâü'l-müellifin âsâru'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955), 1: 201.

*Hususan bir mütemmim nev' Arâis.
Kebîrinde yazar Fahr-i müfessir,
Tefâsîre çalış olma mukassir.”³⁴*

Tokâdî'nin tefsir hakkındaki şiirine Kadı Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı eseriyle başlaması bu eserin Osmanlı Devleti'ndeki önemi sebebiyledir. Zira Osmanlı Devleti'nde gerek medreselerde gerek camilerde ve gerekse padişah huzurunda yapılan Huzur derslerinde ağırlıklı olarak bu eser takip edilmiştir.³⁵ Bununla birlikte şiirde Kadı Beyzâvî'nin tefsirine ilişkin algıyı da görmek mümkündür. Buna göre 17. yüzyılda müfessirin, ayetlerin tefsirine ilişkin problemlere yeterli çözüm önerileri sunmadığı düşünülmektedir.³⁶

Şiirde tefsir ilminin diğer ilimlerin başı olduğu ve öğrenilmesinin farzı kifâye olması yönüyle ihmal edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.³⁷ Ardından şiirde Allah kelâmı olması yönüyle Kur'an'ın sair kelama üstün olduğu, tefsir ilminin de temel amacının kelâmullahı anlamak olması yönüyle diğer ilimlerden üstün olduğuna değinilmiştir. Tokâdî, mezkûr ifadelerinde aynı zamanda tefsir ilminin mevzuuna işaret etmiş olmaktadır. Sonrasında tefsirde zorlama yorumlardan kaçınılması gerektiğini belirten Tokâdî, üstü örtük biçimde yaşadığı dönemde bu tür yorumların olduğuna da dikkat çekmektedir. Tokâdî ardından Kur'an'ı tefsir etmek isteyen kişinin on sekiz ilme³⁸ vakıf olmasının gerekli olduğunu belirtmekle birlikte bu ilimlerin içeriğine değinmemektedir. Sonrasında 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak başvuru olan tefsir eserlerine ve bu eserlerin özelliklerine değinen Tokâdî, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'inde ve tamam olmamasına da işaret ederek³⁹ ayetleri icmâlen açıkladığını belirttiği Hüseyin-i Vâizî el-Kâşifî'nin (ö. 910/1505) *Cevâhiru't-tefsîr* adlı tefsirinde faydalı ve isabetli yorumların olduğunu ifade etmektedir.

³⁴ Rızâ'î İshâk b. Hasan Tokâdî, *Nazmü'l-u'lûm*, Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz A 2817/1, 7b-8a.

³⁵ Bu konuda bk. Mer'aşî, *Tertîbü'l-Ulûm*, 197; Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", 105.

³⁶ *Envâru't-tenzîl*'in, *Keşşâf*'ın muhtasarı olması sebebiyle (bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi-Tabakâtü'l-Müfessîrin*- [İstanbul: Ravza Yayınları, 2015], 2: 471) ihtilaflara çözüm bulamaması normaldir.

³⁷ Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2272.

³⁸ Müfessirin bilmesi gereken ilimlerin sayısı âlimlere göre değişmektedir. Bu konuda bk. Bedreddin, Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhan fî u'lûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.), 2: 173-174; Süyûtî, *el-İtkân*, 2293-2297.

³⁹ Kâşifî, dört cilt olarak planladığı *Cevâhiru't-tefsîr* adlı eserini Nisa sûresi 84. ayete kadar bir cilt olarak yazmış, ardından bu tefsirin geri kalanını yazmaktan vazgeçip *Mevâhibu'l-â'liyye* adlı tefsirini yazmıştır. Bu konuda bk. Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 17.

Ardından güzel bilgilerin yer aldığı tefsirlerin büyük bir nimet olduğunu belirten Tokâdî, Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Kesf ve'l-beyân* adlı tefsirinin kıssalarla ilgili bölümlerinden yapılan seçmelerin genişletilmesiyle meydana getirilen ve mezkûr tefsirin tamamlayıcısı kabul edilen⁴⁰, bir diğer adı da *Nefâisü'l-a'râis* olup⁴¹ Osmanlı Devleti'nde yaygın bir şöhrete sahip olan *Arâisü'l-mecâlis* adlı eserine⁴² dikkat çekmektedir.

Tokâdî ardından, Ehli sünnet anlayışına göre yazılmış bir tefsir olması hasebiyle Osmanlı'da da yaygın olarak okunan ve birçok tefsire kaynaklık eden Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1209) bir adı da *Tefsîr-i kebîr* olan *Mefâtîhu'l-gayb*⁴³ adlı tefsirindeki "Tefsirlerin tetkik edilip bu konuda ihmalkâr davranılmaması gerektiği" yönündeki tavsiyesini⁴⁴ hatırlatır.

Tefsir ilmine ilişkin bir diğer şiir Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1195/1781) tarafından yazılmıştır. Müellif, 17. yy. medreselerindeki eğitim programını manzum olarak anlattığı *Tertibu'l-u'lûm* adlı eserinin usule ilişkin 12. babında tefsir ilmi hakkında şu şiiri yazmıştır:

*"Tefsir ilmin bil bul hidayet.
Beyzâvî olsun derse nihayet.
Çün bu ulûmu tahsil idersin,
Hep nüshayı bil kâmil idersin.
Mezun olursan okut ulûmu,
Neşr eyle halka nef'-i 'ulûmu."⁴⁵*

Erzurumlu İbrahim Hakkı eserinde, tefsir ilmine müstakil bir başlıkta değil, medresede en son okutulması gereken derslere ilişkin bilgi verdiği usul ilimleri başlığının 12. babında yer vermektedir. Şiirdeki bu sıralamanın Osmanlı medreselerinde tefsir dersinin zamanlamasına göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı döneminde tefsir dersi medresenin eğitiminin son dönemlerinde verilmekteydi. Ayrıca bu şiir 18. yüzyıl Osmanlı eğitim sistemi içerisinde tefsir ilmine ilişkin bazı ipuçları da vermektedir. Zira şiirde -daha önce belirttiğimiz gibi- İslami ilimler içerisinde zorunlu ilimler kategorisinde sayılan ve Kelâmullâh'ı konu edinmesi açısından en şerefli ilim kabul edilen tefsir ilminin öneme dikkat çekilmiş ve tefsir ilmi Allah'ın Kur'an'daki emir ve yasaklarını açıklaması bakımından insanların ihtiyacı olan bilgileri sunup onla-

⁴⁰ İsmail Cerrahoğlu, "Es-Sa'lebî ve Tefsiri", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980): 56.

⁴¹ Günay Tümer, "Arâisü'l-Mecâlis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 3: 265.

⁴² Mehmet Suat Mertoğlu, "Sa'lebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 36: 49.

⁴³ Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", 109.

⁴⁴ Fahreddin Râzî'nin tefsirinde bu ifadeyi bulamadık.

⁴⁵ İbrahim Hakkı Erzurumî, *Tertibu'l-u'lûm*, Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz A 4130, 272b.

ra yol gösterdiği için⁴⁶ hidayetle özdeşleştirilmiştir. Şiirde -yine Tokâdî gibi- müellifinin ismi verilerek eser kastedilmiş ve Osmanlı devletinde ayrı bir öneme sahip olan Beyzâvî'nin (ö. 606/1209) *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı eserine değinilmiştir. Ardından Osmanlı eğitim sisteminde tefsir dersinin bu eserle sona erdirildiği bilgisine yer verilmiştir.⁴⁷ Ayrıca 17. yüzyılda medreselerde Beyzâvî'nin tefsirinin tamamen okutulduğu bilgisine de yer verilen şiirde öğrenciye, mezun olduktan sonra da tefsir ilmi de dahil öğrendiği bilgileri insanlara öğretip yayması tavsiyesinde bulunulmuştur.

2. MÜFESSİRLER HAKKINDA YAZILMIŞ ŞİİRLER

Müfessirler hakkında hicri III. asırdan itibaren şiirler yazıldığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hakkında şiir yazılan ilk müfessir Taberî'dir (ö. 310/923). Ayrıca Vâhidî (ö. 468/1076), Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebû Hayyân (ö. 745/1344), İbn Kemal (ö. 940/1534), Ebûsuûd (ö. 982/1574) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) hakkında şiirler yazılmıştır. Bu şiirlerin bir kısmında müfessirler övülürken bir kısmında da yerilmektedir. Şiirlerin bir kısmı müfessirler tarafından başka bir müfessire meydan okuma amaçlı yazılırken, bir kısmının ise başkaları tarafından iki müfessiri kıyaslamak amacıyla yazıldığı görülmektedir.

2.1. Taberî Hakkındaki Şiirler

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân* isimli eserinde kendisinden önceki tefsir rivayetlerini toplayarak bu alanda zamanının en büyük hizmetini yapmış ve "Müfessirlerin imami" unvanını almıştır.⁴⁸

Taberî için çağdaşı Arap dili âlimi ve şair İbn Düreyd (ö. 321/933)⁴⁹, mutasavvıf Ebû Saîd b. el-A'râbî (ö. 341/952)⁵⁰ ile kıraat âlimi ve dilci

⁴⁶ Akk, *Usûlü't-tefsîr*, 28-29.

⁴⁷ On iki yıl süren Osmanlı eğitim sisteminde tefsir dersi son üç yıl (Bk. Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme Ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2003/1): 154; "Ellili" olarak nitelenen dönemden itibaren verilmekteydi ve bu dönemde Zemahşerî ile Beyzâvî'nin tefsirleri okutulurdu. Bk. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 30.

⁴⁸ Hayatı hakkında bk. Ebu'l-Ferec Muhammed b. Yakub b. Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Daru'l-Marife, 1997), 287-290.

⁴⁹ Hayatı için bk. Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu eb-nâi'z-zamân* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4: 323-329.

⁵⁰ Hayatı için bk. Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1: 62.

Ebû Amr Osman ed-Dânî'nin (ö. 444/1053)⁵¹ şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirlerin çoğunun, Taberî'nin vefatından duyulan teessürle yazıldığı anlaşılmaktadır. İbn Düreyd'in Taberî'yi çeşitli açılardan övdüğü uzun şiirinin müfessirin ilim hayatına ve tefsirci kimliğine ilişkin kısmı şu şekildedir:

أودى أبو جعفر والعلم فاصطحبا ... أعظم بدا صاحبا إذ ذاك مصحوبا
 إن المنية لم تتلف به رجلا ... بل أتلفت علما للدين منصوبا
 كان الزمان به تصفو مشاربه ... فالآن أصبح بالتكدير مقطوبا
 كلا و أيامه الغر التي جعلت ... للعلم نورا وللتقوى محاربا
 لا ينسري الدهر عن شبه له أبدا ... ما استوقف الحج بالأنصاب أركوبا
 إذا انتضى الرأي في إيضاح مشكلة ... أعاد منهجها المطموس ملحوبا
 لا يعزب الحلم في عتب وفي نرق ... ولا يجرع ذا الزلات تثرىبا
 لا يُوبخ اللغو والعوراء مسمعه ... ولا يقارف ما يغشيه تأنيبا⁵²

“Ebû Cafer öldü. İlimle yoldaş oldular.

Bununla dostlukları daha da yüceldi. Zaten hep birliktelerdi.

Ölüm sadece bu büyük zata kıymadı. Beraberinde dinin bir nişanesine de kıydı.

Onunla zamanın değerleri ortaya çıkıyordu. Şimdi ise saflığını yitirip bulanıklaştı.

Hayır! Onun parlak günleri ilmi nur, takvayı da mihrap yapmıştı.

Zaman asla onun benzerini ortaya çıkarmayacak.

Hac da (Hill bölgesindeki) taşlara binmekle tamam olmaz.

Müşkil bir konunun izahında kesin karar verince belirgin olmayan metodunu açık hale getirir.

Onun yumuşaklığı ne aceleciliğinde ne de eleştirisinde gizlenir.

Ne de o hataları azarlayarak örtbas ediverir.

İşittiklerine de ne bir şey ilave eder ne de eksiltir.

Ne de nakletmediğini öfkesi sebebiyle gizleyiverir.”

İbn Düreyd şiirinde, ölümünden üzüntü duyduğu Taberî'nin büyük bir âlim olduğunu belirtmektedir. Rivayet tefsiri özelliğine sahip eserdeki dirayet yöntemine de işaret eden İbn Düreyd, Taberî'nin, kapalı ayetler hakkındaki rivayetler arasında te'vil ve tercihte bulunmasıyla

⁵¹ Hayatı için bk. Şemseddin Muhammed b. Ali Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire, Mektebetü Vehbe ts.), 1: 379-382.

⁵² Şiirin tamamı için bk. İbn Düreyd, Ebûbekr Muhammed b. Hasan, *Dîvânü Dîvânü İbn Düreyd*, thk. Ömer b. Salim (Dabi: Matbaatu Golden City, 2012), 75-73; ayrıca bk. Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2: 118.

ayetler hakkındaki müşkili açıklığa kavuştuğunu ifade ederek, onun nakille yetinmeyen aynı zamanda farklı rivayetler arasında tercihte bulunan ve müstakil yorumlar da yapan bir müfessir olduğuna da dikkat çeker.⁵³ Aceleci ve eleştirel bir kişiliği olduğunu belirttiği Taberî'nin nezaketine de atıfta bulunan İbn Düreyd, bu özelliğine rağmen Taberî'nin fikrini beyan etmekten çekinmediğini ifade eder. Rivayet tefsiri noktasında imam kabul edilen Taberî'nin rivayetleri eserine alma noktasındaki titizliğine değinen İbn Düreyd, onun nakilleri herhangi bir tasarrufta bulunmadan tam olarak yaptığını dikkat çekerek *Câmiu'l-beyân* tefsirindeki rivayetlerin sağlamlığına işaret eder.⁵⁴

Ebû Saîd b. el-A'râbî'nin, Taberî'nin ilmî hayatı hakkındaki dizeleri şu şekildedir:

يا أبا جعفر مضيئاً حميداً ... غير وانٍ في الجد والتشمير
بين أجر على اجتهادك موفو ... ر وسعي إلى التقى مشكور
مستحقاً به الخلود لدى جن ... ة عدن في غبطة وسرور⁵⁵

*“Ey Ebû Cafer ömrünü gevşeklik göstermeden, çabayla, övülmeye layık biçimde geçirdin.
Bu çabana ve takvadaki gayretlerine karşılık tam olarak verileceği açıktır ecrinin.
Karşılığında neşe ve mutlulukla içinde ebedî kalmayı hak etmiş olarak Adn cennetinin.”*

Ebû Saîd b. el-A'râbî şiirinde kırk yıl boyunca Hanbelîlerle mücadelesi neticesinde evinde eser yazarak ömrünü geçiren Taberî'nin⁵⁶ çalışkanlığına ve övgüye layık yaşamı ile takvasına dikkat çekmiş, bu çalışmalarının karşılığını ahirette göreceğini belirtmiştir.

Kıraat ve dil âlimi Muhammed b. Saîd Dâni'nin⁵⁷ Taberî hakkındaki şiiri de şu şekildedir:

محمد بن جرير ... إمام أهل زمانه
وكل جاهل علم ... فعارف بمكانه

⁵³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 89-167.

⁵⁴ Bu konuda bk. Ali İhsan Özdemir, “Ebû Ca'fer et-Taberî ve Camiu'l-Beyân An Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsirinin Özellikleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001): 153.

⁵⁵ Ahmed b. Ali Ebubekr Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ts.), 2: 167.

⁵⁶ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mektebetü'l-Vehbe, 1976), 97.

⁵⁷ Şemseddin Ebu'l-Hayr İbnü'l-Cevzî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 1: 23.

وَكُتِبَتْهُ قَدْ أَبَانَتْ ... عَنْ عِلْمِهِ وَبَيَانِهِ

عفا المهيمن عنه ... وزاد في إحسانه⁵⁸

“Muhammed b. Cerîr imamydı zamanının.
İlimden bîhaber kimseler (bile) onun bilirdi onun makamını.
Yazdıkları onun ilmini ve akıcı üslubunu ortaya çıkardı.
Her şeyi gözetip kollayan Allah onu affetsin ve artırsın ona olan
ikramını.”

ed-Dânî de şiirinde Taberî'nin yaşadığı III. asırdaki ilmî konumuna işaret etmiş, cahillerin bile kendisinin ilimdeki mertebesini takdir ettiğini belirtmiştir. Onun ilmî derecesinin eserlerinde açıkça görüldüğünü ve dilinin akıcı olduğunu ifade eden ed-Dânî, Taberî için Allah'tan af ve ikram dilemektedir. Görüldüğü üzere bu şiirin son kısmındaki temenni Ebû Saîd b. el-A'râbî'nin temennisi ile de örtüşmektedir. Bu da yaşadığı dönemde Taberî'nin insanlar tarafından büyük teveccühe mazhar olan bir müfessir olduğunu göstermektedir.⁵⁹

2.2. Vâhidî Hakkındaki Şiirler

Hakkında şiir yazılan bir diğer müfessir de *Tefsîru'l-vecîz*, *Tefsîru'l-vasît* ve *Tefsîru'l-basît* adlı tefsirlerin yanı sıra *Esbâbu'n-nüzûl* adlı tefsir usulüne dair eseri bulunan Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî'dir. “Tefsirde asrın imamı” olarak nitelenen Vâhidî'nin hadis, fıkıh, Arap dili ve şiirde de yetkin bir kişilik olduğu belirtilmektedir⁶⁰

Şairi bilinmeyen bir şiirde Vâhidî şöyle övülmektedir:

قد جمع العالم في واحد ... عالمنا المعروف بالواحد⁶¹

“Âlem tek bir kişide toplanmıştır. (O da) Vâhidî namıyla meşhur âlimimizdir.”

Şiirde Vâhidî'nin ilimdeki çok yönlülüğü ve derinliği (kelimenin tek anlamından hareketle) nisbesiyle mütenasip şekilde anlatılmıştır. Onun tefsirinde çok yönlülüğünün izlerini görmek mümkündür. Zira Vâhidî'nin, tefsirindeki rivayet, Arap dili, şiir, fıkıh, kelam ve kıraat gibi farklı alanlarda yaptığı çeşitli yorumlarıyla kendisinden sonra Fahred-

⁵⁸ Şiirin tamamı için bk. İbnü'l-Cevzî, *Gāyetü'n-nihāye*, 2: 97.

⁵⁹ Şiirde meşhur ve insanlar tarafından değeri bilinen bir müfessir olduğu ifade edilse de Taberî'nin Bağdat'ta Hanbelî ve Zâhirîler muarızları tarafından çok sıkıntı çektiği de bilinmektedir. Bk. Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 39: 315.

⁶⁰ Hayatı hakkında bk. Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 395.

⁶¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 395; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 425.

din Râzî Ebû Hayyân ve Semîn el-Halebî (ö. 756/1335) gibi müfessirleri çeşitli yorumlarıyla etkilediği görülmektedir.⁶²

2.3. Zemahşerî Hakkındaki Şiirler

Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, hayatının sonuna kadar ilimle meşgul olmuş ve bu uğurda uzun yolculuklar yapmış bir müfessirdir. ⁶³ Zemahşerî birçok ilim dalında devrinin imamı kabul edilmiş ve bu sebeple kendisine “*Fahru'l-Harezmi*” ünvanı verilmiştir.⁶⁴ Kabe'ye yakın bir bölgede ikamet ettiği için kendisine Allah'ın komşusu anlamına gelen *Cârullah* lakabı da verilen Zemahşerî⁶⁵ Mekke'de kaldığı üç yıl zarfında *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve u'yûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-Te'vîl* adlı meşhur tefsirini kaleme almıştır.⁶⁶ *Keşşâf* tefsiri ve müellifi bu eserdeki dilbilimsel yorumlar açısından övüldüğü gibi⁶⁷ i'tizâlî görüşler başta olmak birçok açıdan da eleştirilmiştir.⁶⁸

Zemahşerî'nin şahsına yönelik sadece Ebû Hayyân'ın şiirini tespit etmiş bulunmaktayız. Onun Zemahşerî ile kendisini kıyasladığı şiiri şu şekildedir:

مهلاً أبا القاسم ... على أبي حيان
ما إن له عاصم ... من لحظك الفتان
وهجرك الدائم ... قد طال بالهيمنان

فدمعه أمواج، وسره قد لاح ... لكنه ما عاج، ولا أطاع اللاح⁶⁹

“Ey Ebu'l-Kâsım (Zemahşerî) Ebû Hayyân varken ağır ol.

Onu senin yoldan çıkararak bakışından,

Sürekli sığağından koruyan biri var. O uzunca müddet insanların kafasını karıştırdı.

Onun gözyaşları dalga dalgadır. Sırrı ise açığa çıktı.

Buna rağmen o yoldan sapmadığı gibi görüntüye de itibar etmedi.”

⁶² Bu konuda bk. Osman Kara, “Vâhidî ve Tefsîrindeki Metodu”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013/2): 307-311.

⁶³ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1: 92.

⁶⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 464.

⁶⁵ Zemahşerî, *Divânü Cârillâh Zemahşerî*, şerh eden: Fatıma Yusuf el-Haymî (Beyrut: Dâr-ı Sard, 2008), 39.

⁶⁶ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 658.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27: 488; Ebüssuûd b. Muhammed el-Amâdî, *Tefsîru Ebüssuûd, İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1: 4.

⁶⁸ Bu eleştiriler için bk. Fethi Ahmet Polat, *İslâm Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007): 138-453.

⁶⁹ Ebû Hayyân, *Divânü Ebî Hayyân*, 59.

Zemahşerî, tefsirinde, mezhebi olduğu Mu'tezile'nin görüşlerini yorumlarının satır aralarından aktarmaktadır.⁷⁰ Ebû Hayyân şiirinde onun bu yöntemini bildiğini ve kendisinin şekil itibariyle süslü ve içerik itibariyle kötü niyetli olarak değerlendirdiği görüşlerinden etkilenmediğini şiirinde belirtilir ve bu korumanın da Allah tarafından sağlandığını ima eder.⁷¹ Yıllarca itizali görüşleriyle insanların kafasını karıştırdığını ifade eden Ebû Hayyân, Zemahşerî'nin eserinde Allah'a sığındığı⁷² kısımlarda takiyye yaptığını düşünür ve gerçek niyetinin kendisi tarafından bilindiğini ifade ederek niyet okuyuculuğu yapar. Birçok insan tarafından kabul gördüğünü belirttiği ve sapkınlık olarak değerlendirdiği Mu'tezilenin görüşlerinden etkilenmediğini ve doğru yoldan sapmadığını ifade eder. Ebû Hayyân'ın *Keşşâf* tefsiri hakkında da şiirleri bulunmakta olup bu şiirler ilgili başlıkta ele alınacaktır.

2.4. Fahreddin Râzî Hakkındaki Şiirler

Ebû Abdillah Muhammed Fahreddin Râzî birçok ilimdeki uzmanlığı sebebiyle "İmam" olarak ün salmıştır. Râzî, *Tefsîri kebîr* adıyla da meşhur *Mefâtihu'l-gayb* adlı eserini yazmıştır.⁷³ Eseri, tefsir ilmini ilgilendirmeyen bazı konular içermesi sebebiyle eleştirilse de daha sonraki birçok tefsirin kaynağı olmuştur.⁷⁴ Çağdaşı, şair Huseyn b. Uneyn'in (ö. 630/1232)⁷⁵ Râzî'yi övmekle birlikte tefsirini eleştirdiği şu şiiri bulunmaktadır:

ماتت به بدع تمادى عمرها ... دهرًا وكاد ظلامها لا ينجلي
 فعلاً به الإسلام أرفع هضبة ... ورسا سواه في الحضيض الأسفل
 غلط امرؤ بأبي علي قاسه ... هيهات قصر عن مداه أبو علي
 لو أن رسطاً ليس يسمع لفظة ... من لفظه لعرته هزة أفكل
 ولحار بظليموس لو لاقاه من ... برهانه في كل شكل مشكل⁷⁶

"Onunla birlikte uzun müddet varlığını sürdüren bidatler de öldü.
 Neredeyse bidatlerin gölgesi bile görünmez oldu.

⁷⁰ Bu konuda bk. Mesut Kaya, "El-Keşşâf'ta Gizli İ'tizâl: ez-Zemahşerî'nin Tefsir Mukaddimesi Üzerinden Halku'l-Kur'an Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (2015): 107-135.

⁷¹ Ebû Hayyân'ın bu ifadesinin arka planında mensubu bulunduğu Ehl-i sünnet anlayışının doğru yolda olan akım olduğu iddiasının olduğunu söylemek mümkündür.

⁷² Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 607; 3: 113, 212, 368; 4: 112, 527, 631.

⁷³ Hayatı için bk. Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 107-108; Zirikli, *el-A'lâm*, 6: 313.

⁷⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 494.

⁷⁵ Hayatı hakkında bk. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisanü'l-mîzân* (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1986), 22: 363.

⁷⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 251.

*Fiilen onunla İslam boş meselelerin zirvesini yaşadı.
Kendisinden başkasını en alçak yere attı.
Birisi kendisini kıyasladığı Ebû Ali'ye (İbn Sina) yanlış davrandı.
Boşuna, o Ebû Ali'ye yetişemez bile.
(İbn Sina) acısı ve sarsıntısından ya da her ikisinden elini vursa o sesini
duyamayacak halde,
Şayet Batlamyus onunla görüşseydi her problemlı durumda delilinden
dönerdi."*

Muhammed b. Uyeyn, şiirinde Sünnî fikirleri savunması⁷⁷ yönüyle eserleri sayesinde sonradan çıkan fikir ve uygulamaların önünü kestiğini düşündüğü Râzî'yi överken, onun *Mefâtihu'l-gayb* başta olmak üzere çeşitli eserlerindeki İslam ve Yunan filozoflarına⁷⁸ özellikle de İbn Sina'ya (ö. 428/1037) yönelik eleştirilerini⁷⁹ tenkit etmektedir. Şiirinde Râzî'yi dolaylı olarak kendini beğenmişlikle itham eden İbn Uyeyn, onun İbn Sina'ya yönelik eleştirilerini temelsiz bulur ve Râzî'nin ilim açısından onun gerisinde olduğunu ifade eder.⁸⁰

İbn Uyeyn, şiirinde ayrıca Râzî'yi tefsirine gereksiz konuları dahil ettiği gerekçesiyle de eleştirmiş ve özellikle Bakara sûresi 22. ayette Batlamyus'un (ö. 168?) dünyanın evrenin merkezinde olduğu fikrine istinaden yaptığı "Dünya'nın dönmediğine ilişkin" yorumuna⁸¹ dikkat çekmiştir.

2.5. Beyzâvî Hakkındaki Şiirler

Tefsir ilmi başta olmak üzere, kelâm, fıkıh usulü ve Arap dili alanlarında uzman olan Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı eseri ile şöhret kazanmıştır.⁸² Ayetlerdeki inceliklerin felsefe, kelam ve tabiat ilimlerinin yanı sıra belagat kurallarıyla da açıklandığı bu eser Osmanlı Devleti'nde en çok okunan tefsir olmuş ve üzerine iki yüz elliden fazla şerh ve haşiye yazılmıştır.⁸³ Bu sebeple şiirler Beyzâvî'den çok tefsiri hakkında yazılmıştır. Bu şiirlere ilgili başlıkta yer verilecektir.

⁷⁷ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2: 286; 3: 475; 5: 230; 8: 284; 9: 396; 10: 65; 11: 286; 12: 522; 13: 144 v.dğr.

⁷⁸ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1: 74, 22; 2: 331, 430; 3: 541; 4: 83; 5: 230; 6: 319-320; 14: 189; 16, 26 v.dğr.

⁷⁹ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1: 36, 42; 4: 155; 13: 14; 22: 142, 147; 23: 388; 28: 15; 30: 661.

⁸⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Eşref Altaş, *Fahreddin er-Razi'nin İbn Sina Yorumu ve Eleştirisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016).

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2: 112; bu konuda bk. Mehmet Kaya, "Bilimsel Tefsir ve Değişim", *Mütefekkir* 3/5 (Haziran 2016): 207-209.

⁸² Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 100-103.

⁸³ İsmail Cerrahoğlu, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 261.

Beyzâvî hakkında Bedreddin Münşî'nin (ö. 1001/1593)⁸⁴ bir şiiri bulunmaktadır. Münşî, Kadı Beyzâvî'nin tefsir ilmindeki yetkinliğini şiirinde şöyle anlatır:

أولوا الأبواب لم يأتوا ... بكشف قناع ما يتلى
ولكن كان للقاضي ... يد بيضاء لا تبلى⁸⁵

*“Akıl sahipleri okunan (ayetlerin) üzerindeki örtüyü kaldıramadılar.
Fakat Kadı (Beyzâvî)'nin zeval bulmayacak yed-i beyzâsı var.”*

Şiirde Beyzâvî'nin, tefsirinde kendisinden önceki müfessirlerin açıklama getiremediği birçok hususu gün yüzüne çıkardığı ifade edilmektedir. Ayetlerin kapalı hususlarını açıklamanın yanı sıra, kendisinden önceki tefsirlerin kapalı yönlerini de açıklığa kavuşturan Beyzâvî'nin⁸⁶ *Envâru't-tenzîl* adlı tefsiri bu yönüyle Hz. Musa'ya verilen beyaz el mucizesine (Bk. Araf 7/108, Taha 20/22, Şuara 26/33, Neml 27/13) benzetilmiştir. Bununla birlikte şiirde, tefsiri temsil eden “Beyzâ” nitelemesi ile Beyzâvî'nin nisbesi arasındaki cinası nâkis göze çarpmaktadır. Bu ve bir önceki şiirde de görüldüğü üzere bazı şairlerin, müfessirlerin nisbeleri ile şiirin içeriği yani şekil ile anlam arasında da bir bağ kurma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir.

2.6. Ebû Hayyân Hakkındaki Şiirler

Hakkında şiir yazılan müfessirlerden biri tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili uzmanı Ebû Hayyân'dır. Nahiv alanındaki uzmanlığı sebebiyle “Asrın Sîbeveyhî'si”⁸⁷ ve “Lisânü'l-A'rab”⁸⁸ olarak nitelenen Ebû Hayyân⁸⁹ bazı şiirlerde Arap dilindeki uzmanlığı sebebiyle övülmektedir.⁹⁰ Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-muhîd* adlı eseri edebî yorumları açısından önem taşımaktadır.⁹¹ Şiirlerde Ebû Hayyân'ın, müfessir kimliğinden, nahvî yorumları üzerinden dolaylı olarak bahsedilmektedir.

⁸⁴ Hayatı için bk. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınları, 1975), 1: 392-393.

⁸⁵ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât min tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Dâru'l-Fikr, 1979), 204; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 187.

⁸⁶ Bk. Süleyman Gür, *Kâzî Beyzâvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 16.

⁸⁷ Ahmed b. Muhammed el-Makarrî et-Tilsimânî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, thk. Hasan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 2: 546.

⁸⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 551.

⁸⁹ Hayatı için bk. Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 2: 536-537; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 550-551.

⁹⁰ Bu şiirler için bk. Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 2: 536-589; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2: 283-285.

⁹¹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 553.

Tarihçi ve edebiyatçı Ebu's-Saîd es-Safedî (ö. 764/1363),⁹² Ebû Hayyân'ın nahiv alanındaki uzmanlığını şu dizelerde övmüştür:

سلطان علم النحو أستاذنا ... الشيخ أثير الدين حبر الأنام

فلا تقل زيد و عمرو فما ... في النحو معه لسواه كلام⁹³

"Nahiv ilminin sultanı üstadımız Şeyh dinin asil kişiliği ve insanların en bilgilisi

'Zeyd ya da Amr' deme nahiv ilminde onun yanında başkasına söz düşmez."

Bu dizelerde Safedî, Ebû Hayyân'ın nahiv ilmindeki uzmanlığına ve bu alanda ona denk birisinin bulunmadığını belirtmektedir.

Safedî'nin Ebû Hayyân hakkındaki bir diğer şiiri şöyledir:

مات إمام كان في فته ... يُرى إمامًا والورى من ورى

أمسى منادى للبلبي مفردًا ... فضمه القبر على ما ترى⁹⁴

"Alanında uzman olup insanların peşinden gittiği imam öldü.

Tek başına belayı çağırarak geceledi ve gördüğün gibi kabir onu bağına bastı."

Şiirde görüldüğü gibi Sâfedî, birçok alanda uzman olan Ebû Hayyân'ı "İmam" olarak nitelemekte ve onun ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Bu şiirlerde Ebû Hayyân'ın müfessir kimliğine doğrudan olmasa da onun nahiv alanında uzman olduğunun ifade edilmesi ile, tefsirinin, ayetlerin i'rabına yönelik çok sayıdaki yorumu⁹⁵ barındırması sebebiyle dolaylı olarak işaret edildiğini ifade etmek mümkündür.

2.7. İbn Kemal ve Ebüssuûd Hakkındaki Şiirler

Şiirlerin çoğu bir kişi hakkında olmakla birlikte yer yer iki kişinin birlikte övüldüğü şiirlere de rastlanılmaktadır. İbn Kemal ve öğrencisi Ebüssuûd)⁹⁶ Ziya Paşa (ö. 1880) tarafından aynı şiirde övülmüştür. Süyûtî (ö. 911/1505) ile kıyaslanan İbn Kemal birçok ilimde uzman olmakla beraber özellikle fıkıh ve Arap dilinde söz sahibi olmuş ve fetvaları nedeniyle "Müfti's-sakaleyn" ünvanını almıştır. Tefsir alanında da uz-

⁹² Hayatı için bk. İsmail Durmuş, "Safedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 447-450.

⁹³ Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 2: 538.

⁹⁴ Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 2: 539-540; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1: 284.

⁹⁵ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Eymen Abdülmecîd Osman Ali, *et-Tevcihu'n-nahvi 'inde Ebî Hayyân el-Endelûsî min hılâl-i tefsiri'l-Bahri'l-muhît, dirâse fî dav'i nazariyyeti's-siyâk* (Doktora Tezi, Câmi'atü Benî Suveyf, 2016).

⁹⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 652.

man olan İbn Kemal'in es-Saffât sûresine kadar bir tefsiri ile *Keşşâf* tefsirine bir talikası bulunmaktadır.⁹⁷

İbn Kemal'in öğrencisi olan Ebüssuûd ise fıkıh başta olmak üzere birçok ilimde söz sahibi olmuş, Kanuni Sultan Süleyman'a takdim ettiği⁹⁸ ve özellikle Kur'an'ın fesahati ve belagati ile i'rab vecihleri üzerinde durduğu *İrşâdü'l-akli's-selîm* adlı tefsiriyle temayüz etmiş ve "Sultânü'l-müfessirîn" ünvanını almıştır. Bu eser Osmanlı döneminde *Envâru't-tenzil* ve *Keşşâf* tefsirlerinden sonra en çok itibar gören eser olmuştur.⁹⁹ Şiirde bu iki şahıs üzerinden dolaylı olarak tefsirlerinin de övüldüğü görülmektedir.

Ziya Paşa, İbn-i Kemal'i övdüğü şu şiirinde dolaylı olarak Ebüssuûd'u da övmektedir:

*Bir İbni Kemal misli mefkûd.
Hem etti Ebüssuûd'u is'âd.
Ol iki şehinşeh-i melek-zâd.
Bu iki hünerver-i yegâne,
Pek çok meded ettiler lisâne.¹⁰⁰*

İbn Kemal'in yokluğundan duyduğu üzüntüyü dile getiren Ziya Paşa, ilmî açıdan benzerinin olmadığını belirttikten sonra onun, öğrencisi Ebüssuûd'un yetişmesindeki katkısına değinir. İlimdeki mevki ve yumuşak huyluluklarına işaretlen her ikisini melek tabiatlı sultana benzeten Ziya Paşa, tabiatlarına da dolaylı olarak değindikten sonra alanlarında yegâne yetenek sahibi olduklarını belirttiği bu iki âlimin özellikle dile olan hizmetlerini¹⁰¹ hatırlatır. Şiirde tefsir ilmindeki önemlerine doğrudan değinilmese de her iki âlimin tefsirinin bulunması ve bu tefsirlerde edebî ve belâğî meselelere ağırlık vermiş olmaları yönüyle bu övgünün tefsir ilmi için de geçerli olduğunu ifade etmek mümkündür.

2.8. Âlûsî Hakkındaki Şiirler

Tefsir, Arap dili ve edebiyat alanlarında temayüz eden ve çok velut bir âlim olan Şehâbeddin Mahmud Âlûsî *Rûhu'l-meânî* adlı tefsiriyle tanınmıştır.¹⁰²

Âlûsî, tefsiriyle ön plana çıktığı için şiirler de çoğunlukla eseri hakkında yazılmıştır. Onun şahsına yönelik Şiî âlim Seyyid Kâzım'ın şiiri

⁹⁷ Hayatı için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 635-639.

⁹⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1: 5.

⁹⁹ Hayatı için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 652-656.

¹⁰⁰ Mehmet Kaplan v.dğr., *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II -1865-1876-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 56.

¹⁰¹ Bu konuda bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 638, 653.

¹⁰² Hayatı için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 743-751.

bulunmaktadır. Seyyid Kâzım, Âlûsî'nin ilimdeki derinliğini ve çok yönlü bir âlim oluşunu şu dizelerle övmektedir:

لو جئته لرأيت الناس في رجل
والدهر في ساعة والأرض في دار¹⁰³

“Eğer ona gitseydin insanları bir adama,
Zamanı bir ana ve yeryüzünü bir yurda sığmış görürdün.”

Bu iki dize, Âlûsî'nin ilmî kudretini ve çok yönlülüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu dizelerde Âlûsî'nin yorumlarıyla zaman ve mekân üstü bir kişilik olduğuna da işaret edilmektedir. Onun bu özelliğini tefsirinde de görmek mümkündür. Zira o tefsirinde farklı coğrafyalardan çeşitli âlimlerin görüşlerine yer verdiği gibi, ayetleri yeni bakış açısıyla da yorumlamıştır.¹⁰⁴ Şiî bir âlim olan Seyyid Kâzım'ın Sünnî olmasına rağmen Âlûsî'yi övmesi, onun, mezhep taassubuyla hareket etmediğini göstermektedir.

3. TEFSİRLER HAKKINDA YAZILMIŞ ŞİİRLER

Müfessirlerin yanı sıra bazı tefsirler hakkında da şiirler yazılmıştır. Bu şiirler çoğunlukla Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ve Ebû Hayyân'ın *Bahru'l-muhît* adlı tefsirleri hakkındadır. Bu şiirler ekseriyetle başkaları tarafından yazılmakla birlikte müfessirlerin kendi eserlerini övdüğü şiirler de vardır. Bu meyanda Zemahşerî'nin *Keşşâf* tefsirini övdüğü çeşitli şiirleri dikkat çekmektedir. Bu şiirlerin bazıları için Sünnî cenahtan reddiye amaçlı şiirler de yazılmıştır. Beyzâvî'nin (ö. 606/1230) *Envâru't-tenzîl*'i hakkındaki şiirlere, müfessirinin de övülmesi açısından bir önceki başlıkta değinildiğinden bu başlıkta yer verilmeyecektir.

3.1. *Keşşâf* Tefsiri Hakkındaki Şiirler

Tefsiri hakkında şiir yazan müfessirlerden biri de Zemahşerî'dir. Bir divanı bulunan Zemahşerî'nin, bu eserinde tefsirini övdüğü çok sayıda şiir bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi dilbilimsel yorumları açısından övülen bu tefsir, i'tizâlî görüşler açısından eleştirilmiştir. Ebû Hayyân'ın dilbilimsel yorumları açısından övdüğü Zemahşerî'yi eleştirdiği birkaç şiiri bulunmaktadır.

Zemahşerî'nin, *Keşşâf* tefsirini çeşitli açılardan övdüğü şiirlerden biri şu şekildedir:

إِنَّ التَّفَاسِيرَ فِي الدُّنْيَا بِلَا عَدَدٍ ... وَ لَيْسَ فِيهَا لِعَمْرَى مِثْلَ كِشَافٍ

¹⁰³ Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, 2: 745

¹⁰⁴ Bk. Ahmet Çelik, *Tasavvufî Tefsir Âlûsî Örneği* (Erzurum: Ekev Yayınevi, 2002), 17.

إن كنت تبغى الهدى فالزم قراءته ... فالجهل كالداء والكشاف كالشافي¹⁰⁵

“Şüphesiz dünyada sayısız tefsir vardır. Andolsun onların içinde Keşşâf’ım gibisi yoktur.

Eğer hidayeti istersen onu sürekli oku! Cehalet hastalık, Keşşâf ise şifa veren gibidir.”

Zemahşerî eserinin ismiyle cinas oluşturduğu bu dizelerde tefsirinin benzersiz olduğunu ifade etmiş ve onu cehaleti gideren bir ilaca benzetmiştir. Önceki başlıklarda tefsir ilmi hakkındaki şiirlerde değinildiği gibi Erzurumlu İbrahim Hakkı de tefsir ilmini hidayetle özdeşleştirmiştir.¹⁰⁶ Onun tefsir ilmiyle hidayet arasındaki bu bağa dikkat çekmesinin arka planında Keşşâf tefsirinin özeti kabul edilen *Envâru't-tenzîl*¹⁰⁷ üzerinden Zemahşerî'nin, tefsirine yönelik bu şiirine gönderme yapmış olması muhtemeldir. Yani, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın, şiirinde, tefsir ilminin kişinin hidayetine vesile olduğunu belirtmesinin hemen ardından Beyzâvî'nin tefsirinden bahsetmesi, bu dizeleri, Keşşâf tefsirinin kişinin hidayetine vesile olduğunu belirten Zemahşerî'nin şiirine nazire olarak yazdığı ve asıl hidayetin Sünnî anlayışın Kur'an yorumunu ihtiva eden *Envâru't-tenzîl* tefsiri ile elde edileceği mesajını vermek istediği düşüncesini akla getirmektedir.

Zemahşerî'nin Keşşâf tefsirini methettiği bir diğer şiiri ise şöyledir:

تالله ما (الكشاف) إلا واحد ... في فنه أتى له بمكاف

أوصافه في كل قطر شاسع ... طارت بأى قوادم وخواف¹⁰⁸

“Allah'a yemin olsun Keşşâf tefsiri alanında tektir ve onun benzerini kim getirebilir?

Onun özellikleri kuşların tüylerinde uçarak her yere yayıldı.”

Bir önceki şiirindeki gibi bu dizelerde de Zemahşerî, benzersiz olduğu iddiasıyla övdüğü tefsirinin yaşadığı dönemde şöhret kazandığını belirtir. Geçmişten günümüze farklı anlayışlardaki müfessirlerin yararlandığı Keşşâf'ın, Zemahşerî'nin yaşadığı dönemden itibaren şöhret kazandığı ve kendisinden istifade edilen bir tefsir olduğu anlaşılmaktadır. Zira kendisinden yalnızca on yıl sonra vefat eden el-Fadl b. Hasan et-Tabersî'nin Keşşâf tefsirine şerh yazmış olması¹⁰⁹ Zemahşerî'nin bu iddiasını desteklemektedir.

¹⁰⁵ Şiir için bk. Zemahşerî, *Dîvân*, 396-397; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2: 280.

¹⁰⁶ İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Tertîbu'l-u'lûm*, 272^b.

¹⁰⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1481; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 529.

¹⁰⁸ Zemahşerî, *Dîvân*, 393.

¹⁰⁹ Şükrü Maden, “Tefsirde Şerh Haşiyeye ve Talika Literatürü”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014): 187.

Zemahşerî'nin tefsirini övdüğü bir diğer şiir de şu şekildedir:

تالله ما (الكشاف) إلا آخذٌ ... صفة الجلي به الدقيق الخافي

نُكِّتٌ إلى نكت ترصّف نظمها ... بمُنَكِّتٍ لِخَلَّتْهَا رِصَافٌ¹¹⁰

"Allah'a yemin olsun Keşşâf tefsiri ince ve gizli anlamları açığa çıkarması sebebiyle celî sıfatını hak etmiştir.

Her nükte bir nüktedan tarafından mücevherini özenle yerleştiren kuyumcu gibi art arda döşenmiştir."

Şiirde görüldüğü gibi Zemahşerî, tefsirini usta bir kuyumcunun elinden çıkan mücevhere benzeterek, tefsirindeki dilbilimsel nüktelere işaret etmektedir.

Zemahşerî'nin tefsirini övdüğü bir diğer şiiri de şu şekildedir:

ناهيك بالكشاف كنزًا نضاره ... يعلم تمييز الجياد الصبارفا

وتخفق أوراق المصاحف هزة ... لزهر معانٍ يزدهين المصاحفا

فما في بلاد الشرق والغرب ... ناقد يقليبها دهرًا فيخرج زائفا

وليتهم بالغوص بعد إطالة ... لفكرهم يدرون تلك اللطائف¹¹¹

"Sana hazine olarak Keşşaf tefsiri yeter. O kaliteli görüşle kalitesizi ayırt etmeyi öğretir.

Mushafın sayfaları anlamlarını açığa çıkarması sebebiyle sevinçten kıpırdar ve parlar.

Ne Doğu ve ne de Batı ülkelerinde onu eleştirecek birisi yoktur.

(Onu bu amaçla okuyan da) Uzun zaman sayfalarını çevirip ancak onu taklit eder.

Keşke onlar uzun incelemeden sonra derin düşünerek içindeki ince manalara ulaşırlar."

Bu şiirinde de tefsirini hazine olarak niteleyen Zemahşerî, *Keşşâf*'ı aynı zamanda tefsirde kaliteli görüşle kalitesizi ayıran bir mihenk taşı olarak değerlendirir. Ardından duygusallığın düzeyini arttıran Zemahşerî, anlamlarını ortaya çıkarması sebebiyle mushafın cûşa geldiğini dolayısıyla *Keşşâf* tefsirinin, daha önceki şiirlerde de değindiği gibi, ayetlerin ince anlamının vuzuha kavuşturan bir eser olduğunu ifade eder. Sonrasında eleştirilemediğini ifade ederek üstü kapalı şekilde diğer müfessirlere meydan okuyan Zemahşerî, tefsirinin sadece taklit edilebileceğini ve onun anlaşılması konusunda insanların gayet sarf etmesini ister.

¹¹⁰ Zemahşerî, *Dîvân*, 393.

¹¹¹ Zemahşerî, *Dîvân*, 375; *Keşşâf* hakkındaki diğer şiirleri için bk. Zemahşerî, *Dîvân*, 375, 377, 393, 394.

Zemahşerî'nin tefsirinin eleştirilemediğine ilişkin bu ifadeleri tefsirinde de şiirle sataştığı Ehl-i sünnet camiası¹¹² nezdinde karşılık bulmuş ve bu cenahtan *Keşşâf* tefsirini eleştirmeye yönelik şiirler yazılmıştır. Müfessir Ebû Hayyân şiirdeki bu tahrikkâr ifadelere kayıtsız kalamamış ve dilbilimsel yorumları açısından methettiği Zemahşerî'yi *Keşşâf* tefsirindeki bazı yorumları ve metodu sebebiyle şu şiirinde eleştirmiştir.

ولكنه فيه مجال لناقد ... وزلات سوء قد أخذن المخانقا
 فيثبت موضوع الأحاديث جاهلاً ... ويعزو إلى المعصوم ما ليس لائقاً
 ويشتم أعلام الأئمة ضلة ... ولا سيما إن أولجوه المضايقا
 ويسهب في المعنى الوجيز دلالةً ... بتكثير ألفاظ تسمى الشقاشقا
 يقول فيها الله ما ليس قائلاً ... وكان محبباً في الخطابة وامقاً
 ويخطيء في تركيبه لكلامه ... فليس لما قد ركبوه موافقاً
 وينسب إبداء المعاني لنفسه ... ليوهم أعماراً وإن كان سارقاً
 ويخطيء في فهم القرآن لأنه ... يجوز إعراباً أبى أن يطابقا
 وكم بين من يؤتى البيان سليقةً ... وآخر عاناه فما هو لاحقاً
 ويحتال للألفاظ حتى يديرها ... لمذهب سوء فيه أصبح مارقاً
 فيا خسارة شيخاً تحرق صيته ... مغارب تحريق الصبا ومشارقا
 لئن لم تداركه من الله رحمة ... لسوف يرى للكافرين مرافقاً¹¹³

"Fakat onun kitabında eleştirilecek çok yer var, çirkin hatalar insanları yönlendiriyor.

Bilmeden hadis uydurma sabittir ve masuma layık olmadığı şekilde isnatta bulunmaktadır.

Satır aralarına yerleştirdiği görüşlere ne demeli? Bir de güzide imamları sapkınlıkla eleştirir.

Delalet yoluyla kısa anlamı saçma laf ebeliği yaparak uzatır.

O sözlerinde Allah'ın konuşmadığını, fakat hitapta şefkatli ve sevgi dolu olduğunu,

Allah'ın, sözlerinin terkinde hata ettiğini, bu sözlerin öncesiyle uyumlu olmadığını,

Hırsız olduğu halde çok biliyor düşüncesine sevk etmek için Kendisinin (ayetlerin) anlamlarını açıkladığını belirtir.

¹¹² Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 199-200.

¹¹³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420), 8: 252- 253.

*Kur'an'ı anlamakta hata ediyor, çünkü anlamla uyuşmayan iraba cevaz veriyor.
Ekleme yapmadan beyanı akıcı şekilde yapanla zorla yapan arasında ne kadar da fark var.
Lafızları yanlış mezhebine çevirmek için kurnazlık yapıyor ve bu konuda dinden çıkıyor.
Saba rüzgarının Batı ve Doğu'yu tahrip ettiği gibi saygınlığımı zedeleyen bu yaşlıya yazık.
Eğer kendisine Allah'ın rahmeti ulaşmazsa kâfirlerin dostluğunu görecek."*

Ebû Hayyân bu şiirinde Zemahşerî'yi tefsirinde hadis uydurduğu, masum kişilere iftira attığı, özellikle Ehl-i sünnet âlimlerini sapkınlıkla itham ettiği, i'tizâlî görüşleri yorumlarını satır arasına yerleştirdiği ve bazı çelişkili gördüğü fikirleri açısından eleştirir. Zemahşerî'nin mezhebini desteklemek için anlamla uyuşmayan i'raba cevaz verdiğini¹¹⁴ ve kurnazlık yaptığını belirten Ebû Hayyân, bu yanlışları sebebiyle onun dinden çıktığını ve Cehennemde kâfirlerle bir arada olacağını belirterek insaf sınırlarını aşmakta ve Zemahşerî'yi eleştirdiği mezhep taassubuna kendisi düşmektedir.

Ebû Hayyân'ın bu şiirine karşılık Mu'tezile cenahı da uzun bir şiir yazmış ve Allah'ı tenzih konusunda kendisi gibi düşünmeyen ve Cebriyye olarak niteledikleri Ehl-i sünnete karşı Zemahşerî ve tefsirini müdafaa etmiştir.¹¹⁵

3.2. *Bahru'l-Muhît* Tefsiri Hakkındaki Şiirler

Ebû Hayyân hakkında olduğu gibi onun *Bahru'l-muhît* tefsiri hakkında da şiir yazılmıştır. Eşsiz dilbilimsel yorumlarının yanı sıra Sünnî perspektifteki yorumlarla ön plana çıkan eser hakkında Ebû Hayyân'ın öğrencisi Safedî (ö. 764/1363) şu şiiri yazmıştır:

تفسيره البحر المحيط الذى ... يُهدى إلى رُؤاده الجوهرا
فوائد من فضله جمّة ... عليه فيها نعقد الحنصرا
وكان ثبناً نقله حجة ... مثل ضياء الصبح إن أسفرا
ورحلة في سنة المصطفى ... أصدق من تسمع أن يخبر¹¹⁶

"Araştırmacılarına cevheri gösteren Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-muhît tefsirinde,

¹¹⁴ Konu hakkındaki örnekler için bk. Kaya, *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü - Zemahşeri Örneği-* (Çorum: Bir Medya, 2014), 395-399.

¹¹⁵ Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1484.

¹¹⁶ Makarrî, *Nefhu't-tib*, 2: 539-540; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1: 284.

Allah'ın fazlından birçok faydalar derlenmiştir. Biz o faydaları her şeyden üstün tutarız.

Onun rivayetleri aydınlandığı zaman sabahın ışığı gibi güvenilir ve hüccettir.

Onun sireti Hz. Peygamberin sünneti üzeredir verilen haberi en doğru işiten kimsedir.”

Safedî, şiirinde *el-Bahru'l-muhît* tefsirinin birçok faydalı ve değerli bilgiler içerdiğini ve o bilgilerin tefsirin okuyucuları için önemli olduğunu belirtir. Ardından tefsirdeki rivayetlere değinen Safedî, *el-Bahru'l-muhît* tefsirindeki rivayetlerin güvenilir ve delil niteliğinde olduğuna dikkat çeker. Sonrasında Ebû Hayyân'ın sünnete bağlılığına değinen Safedî, bu tefsirin Sünnî çizgide bir eser olduğuna¹¹⁷ da işarette bulunmaktadır.

3.3. *Sevâtî'ul-İlhâm* Tefsiri Hakkındaki Şiirler

“Melikü’ş-şuarâ” unvanlı şair; müfessir, fıkıh, felsefe tarih ve matematik âlimi Şîf Feyzî-i Hindî'nin (ö. 1004/1595)¹¹⁸ *Sevâtî'ul-ilhâm* adlı tefsiri¹¹⁹ hakkında da şiir yazılmıştır.

Ziya Paşa'nın (ö. 1880) Feyzî-i Hindî hakkındaki şiiri şöyledir:

Feyzî mu'cem iken serâpâ ... Tefsîrine nokta koymaz asla

Buldu o yegâne-i fazîlet ... Şâkirdi yed'i ile şehadet¹²⁰

Ziya Paşa, şair Cemâleddin Urffî (ö. 1000/1591) ile Feyzî-i Hindî'yi kıyasladığı şiirinde onun tefsirinden bahseder. Feyzî-i Hindî'nin sözlük bilgisi noktasında uzman olduğunu belirten Zira Paşa, onun tefsirine nokta koymadığını¹²¹ belirterek eserin şekilsel özelliği hakkında bilgi verir. Ardından, onun fazilet sahibi birisi olduğuna ve öğrencisi tarafından öldürüldüğüne de¹²² işaret eder. Sünnî anlayışa sahip Ziya Paşa'nın bazı meselelerde kendisi gibi düşünmeyen Şîf bir müfessiri değerlendirenken Ebû Hayyân gibi bazı müfessirlerin aksine mezhep taassubuyla hareket etmediği görülmektedir.

¹¹⁷ Örnek yorumlar için bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 176; 2: 12, 3: 82; 4: 15; 5: 227, 6: 114, 7: 183.

¹¹⁸ Hayatı için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 673-680.

¹¹⁹ Ebu'l-Feyz el-Feyzî en-Nâkûrî, *Sevâtîu'l-ilhâm fî tefsîri kelâmî'l-Melikî'l-Allâm*, thk. es-Seyyid Murtazâ eş-Şîrâzî (Merkez-i Tahkîkât-i Kampyûtrî Ulûm-i İslâmî, 1996).

¹²⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 679.

¹²¹ Bu konuda bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 674.

¹²² Bu konuda bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 679.

3.4. *Rûhu'l-Meânî* Tefsiri Hakkındaki Şiirler

Âlûsî'nin rivayet ve dirayet metodunu birlikte kullanıldığı *Rûhu'l-meânî* tefsiri dilbilimsel ve işârî yorumlar açısından öne çıkmaktadır.¹²³ *Rûhu'l-meânî* tefsiri hakkında Âlûsî'nin ilmî yetkinliğini göstermesi ve müellifinin ölümünün ardından onun fikren devamlılığını sağlaması yönüyle şiirler yazılmıştır.

Muhammed Zehâvî (1308/1890)¹²⁴ *Rûhu'l-meânî* tefsiri hakkındaki şiiri şöyledir:

و شاهدتُ آياتٍ شهدت بفضله

و روح المعاني بينها الآيات الكبرى

ولا تخشَ فُقد العيش بعد فكل من

يدوم له روح يعيش به الدهر¹²⁵

*“Onun üstünlüğünü gösteren birtakım işaretler gördüm.
Rûhu'l-meânî onların arasındaki en büyük işarettir.
(Âlûsî) Bundan sonra hayatını kaybetmekten korkma!
Çünkü ruhu devam eden herkes ebediyen yaşar.”*

Âlûsî'nin diğer müfessirlerden üstün özellikleri olduğunu belirten Zehâvî, o özelliklerin en büyüğünün *Rûhu'l-meânî* tefsiri olduğunu belirtir. Zehâvî'nin, ruhun devam etmesiyle kişinin yaşamaya devam ettiği, bu sebeple muhatabın hayatını kaybetme korkusuna kapılmamasını tavsiye ettiği bu ifadelerindeki “ruh” kelimesiyle tevriye yoluyla Âlûsî'nin *Rûhu'l-meânî* tefsirini kastettiği açıktır. Şâir bu ifadeleriyle Âlûsî'nin ölse bile ilmî yetkinliğinin eseriyle devam edeceğini belirtmek istemiştir.

Şair Şihâb Mevslî (ö. 1325/1907)¹²⁶ de ölümünden üzüntü duyduğu Âlûsî ve tefsiriyle ilgili olarak şu dizeleri yazmıştır:

و كيف يقول القائلون بموته

و روح معانيه باقية مدى الحشر¹²⁷

*“İnsanlar Âlûsî'nin öldüğünü nasıl söylüyorlar?
Haşre kadar onun Rûhu'l-Meânî'si bâkidir.”*

¹²³ Bu konuda bk. Çelik, *Tasavvufî Tefsir*, 25, 168-206.

¹²⁴ Hayatı için bk. Mîr Basrî, *A'lâmu'l-edeb fi'l-Irâki'l-hadîs* (Londra: Dâru'l-Hikem, 1994), 2: 323.

¹²⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 744.

¹²⁶ Hayatı için bk. Abba el-Ğazâvî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî fi'l-Irâk* (Matbaatü'l-Mecmû'u'l-Irâkî, 1962), 2: 338.

¹²⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 743.

Görüldüğü gibi Şihâb Mevsilî şiirde Muhammed Zehâvî'nin şiirindeki gibi vefatından üzüntü duyduğu Âlûsî'nin, tefsiri *Rûhu'l-Meânî* ile varlığını devam ettirdiğini belirterek eserin önemine işaret etmiştir. Şiirin içeriğindeki benzerlik, Şihâb Mevsilî'nin, Muhammed Zehâvî'nin şiirini örnek almış olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

SONUÇ

Duygu ve düşüncelerin aktarımında en çok kullanılan edebî araçlardan biri olan şiir, edebiyat başta olmak üzere birçok alanda kullanılmıştır. Şiir, İslami ilimler disiplini içerisinde kendine yer bulmuştur. Özellikle tefsir alanında sıkça kullanılan bir edebî tür olmuştur. Şiire, bu alanda çoğunlukla ayetlerdeki anlamı bilinmeyen kelimelerin tefsirinde ve yorumu zenginlik katmak amacıyla başvurulmuştur. Edebî bir tür olmanın yanı sıra kültürlerin, gelenek, anlayış ve tutumların aktarılmasına da aracılık eden şiir, tefsir ilmi, müfessirler ve eserlerine ilişkin tutum ve düşüncelerin bir talebin aktarılmasında ya da dua mak-satlı kullanılmıştır.

Tefsir ilmi, müfessir ve eserlerine ilişkin şiirlere *Tertîbu'l-ulûm* ve *Nazmu'l-ulûm* adındaki Osmanlı dönemi medrese eğitim sistemindeki dersler ve bu derslerde okutulan eserlerin manzum olarak anlatıldığı eserlerin yanı sıra müfessirlerin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren tabakat türü eserlerde yer verilmektedir. Ayrıca şairlik yönü bulunan bazı müfessirlerin divanları ile tefsirlerde yer yer bu tür şiirlere rastlamak mümkündür. Bu şiirlerin çoğunluğu Arapça olmakla birlikte özellikle tefsir ilmine ve Beyzâvî'nin tefsiri başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında şöhret kazanmış bazı tefsirlerle müfessirleri hakkındaki bazı şiirlerin Osmanlıca kaleme alındığı görülmektedir. Ziya Paşa'nın İbn Kemâl ve Ebüssuûd ile Cemâleddîn Urfî ile Feyzî-i Hindî hakkında yazdığı şiirler Türkçe kaleme alınmıştır.

Müfessirler ve tefsir eserlerine ilişkin şiirleri yazarlar çeşitlilik göstermektedir. Bu şiirlerin bir kısmı eseri yazan müfessir tarafından kaleme alınırken bir kısmı da hakkında şiir yazılan müfessirin öğrencileri ya da takipçileri tarafından yazılmıştır. Bu şiirlerin arasında bir müfessirin bir başka müfessiri eleştirmek ya da övmek için yazılanları da bulunmaktadır.

Tarihi açıdan müfessirlere yönelik şiirlerin, tefsir ilmi ve eserlerine ilişkin şiirlerden önce yazıldığı görülmektedir. Müfessirlere ilişkin şiirlere hicrî 3. asırdan itibaren rastlanılmaktadır. Bu durum tedvin döneminden itibaren müfessirlere ilişkin düşüncelerin şiirle aktarıldığını göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hakkında şiir yazılan ilk

Taberî'dir. Arap dili âlimi ve şair İbn Düreyd çağdaşı Taberî'yi övmek için yazmıştır.

Tefsir eserlerine yönelik şiirlere, müfessirlere ilişkin şiirlerden yaklaşık iki asır sonra rastlanılmaktadır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla hicri 5. asırda hakkında şiir yazılan ilk tefsir eseri Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eseridir. Bu eser hakkındaki ilk şiirler müellifi Zemahşerî tarafından yazılmıştır. Hakkında yazılan şiirlere bakıldığında bu tefsirin yazıldığı dönemde şöhret kazandığını söylemek mümkündür.

Tefsir ilminin tanımı ve önemine ilişkin ilk şiirler de hicrî 7. asırdan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bu konuda ulaşabildiğimiz en eski şiir, müfessir Ebû Hayyân el-Endelûsî tarafından kaleme alınmıştır.

Tefsir ilmi hakkında yazılan şiirlerde bu ilmin tanımı, önemi, konusu, diğer ilimler arasındaki konumu, hedefi, müfessirin bilmesi gereken ilimler, bu ilmin medresede tahsil dönemi ile Osmanlı döneminde başvurulan bazı tefsir eserlerinin içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Osmanlı dönemi âlimlerinden İshâk b. Tokâdî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde Beyzâvî ve tefsiri *Envâru't-tenzîl*'in ön plana çıkarılması Osmanlı Devleti'ndeki tefsir eğitiminde Beyzâvî ve eserinin konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Şiirlerin çoğunluğunu müfessirler hakkında yazılanlar oluşturmaktadır. Bu şiirlerin büyük bölümü de müfessirleri övme amacıyla kaleme alınmıştır. Tespitimize göre tarihi olarak hakkında şiir yazılan en ilk müfessir Taberî'dir. Müfessir hakkında çoğunluğu övme amacıyla yazılan bu şiirlerin, Taberî'nin ölümünden duyulan teessürle kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Bu şiirlerde Taberî'nin çalışkanlığı, ilimdeki derinliği ve mücadeleci hayatı, Vâhidî'nin çok yönlü bir âlim oluşu, Beyzâvî'nin ayetlerdeki kapalılıkların yanı sıra müfessirlerin muğlak yorumlarını açıklığa kavuşturması, Ebû Hayyân'ın nahiv ve tefsir ilimlerindeki uzmanlığı, Âlûsî'nin ilimdeki derinliği ve çok yönlü bir âlim oluşu açısından methedildiği görülmektedir. Tek kişinin övüldüğü şiirlerin yanı sıra iki müfessirin övüldüğü şiirler de bulunmaktadır. Bu meyanda hoca ve öğrenci olan İbn Kemal ile Ebussuûd aynı şiirde ilmî derinlikleri ile, özellikle İbn Kemal öğrencisi Ebussuûd 'un yetişmesindeki katkısı yönüyle övülmüştür.

Müfessirlerin övüldüğü şiirlerin yanı sıra eleştirildiği şiirler de bulunmaktadır. Bu anlamda özellikle dilbilimsel yorumlarıyla takdir toplayan Zemahşerî'nin, meslektaşısı Ebû Hayyân tarafından şiirlerle mezhep taassubu başta olmak üzere hadis uydurma ve Ehl-i sünnet âlimlerine iftira ettiği gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin bir kısmı mezhep taassubuyla yapılmış olup insaf ölçülerini de aşmaktadır. Bu

şiiirlerde dikkat çeken bir husus Zemahşerî'den önce salt bir müfessiri ya da eseri eleştirme ya da övme maksatlı kullanılan şiiirin Zemahşerî'den itibaren atışma aracına dönüşmüş olmasıdır.

Müfessirin hem övüldüğü hem de yerildiği şiiirler de bulunmaktadır. Bu anlamda Fahreddin Râzî aynı şiiirde bidatlerin sona ermesindeki rolü açısından övülürken, bazı İslam ve Yunan filozoflarına yönelik tenkitleri ve tefsirindeki bazı yorumları açısından da eleştirmiştir.

Şiiirlerde, Ehl-i sünnet anlayışındaki bazı şiiirlerin, Mu'tezile mezhebini eleştirmesi, buna mukabil Şiiî müfessirleri övmesi dikkat çekmektedir. Yine Şiiî olmasına rağmen bazı şiiirlerin Sünnî anlayıştaki müfessirleri övdüğü görülmektedir.

Müfessirlerin yanı sıra tefsir eserleri hakkında da şiiirler yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hakkında ilk şiiir yazılan tefsir Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsiridir. Ayrıca bu tefsir hakkında en çok şiiir yazılan eser olma özelliğine sahip olup, bu eserin övüldüğü şiiirlerin çoğunluğu eserin müellifi Zemahşerî tarafından yazılmıştır. Buna mukabil Sünnî cenahtan bu tefsiri eleştiren şiiirler de kaleme alınmıştır. Ebû Hayyân i'tizâlî yorumları başta olmak üzere çeşitli açılardan *el-Keşşâf* tefsirini şiiirle eleştirmiştir.

Hakkında şiiir yazılan bir diğer eser de Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-muhît* adlı tefsiridir. Ebû Hayyân'ın öğrencisi Safedî şiiirinde faydalı ve değerli bilgiler ihtiva etmesi, içindeki rivayetlerin güvenilir olması ve Sünnî anlayışın görüşlerini içermesi yönüyle *el-Bahru'l-muhît* tefsirini övmektedir.

Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsiri hakkında müellifinin ilmî yetkinliğini göstermesi ve ölümünden sonra fikirlerinin devamlılığını sağlaması yönünde şiiirler yazılmıştır. *Rûhu'l-meânî* tefsiri hakkındaki şiiirlerin üslup ve içerik açısından birbirine benzerliği dikkat çekmektedir.

Bu eserlerin yanı sıra çok fazla şöhret bulmamış tefsirler hakkında da şiiir yazılmıştır. Bu bağlamda Ziya Paşa'nın Feyzî-i Hindî'nin *Sevâtî'ul-ilhâm* adlı tefsirinin yöntemi ve müfessirin şahsi yaşamı hakkında bilgi veren bir şiiiri bulunmaktadır.

Bu şiiirler, yazıldıkları dönem ve coğrafyalardaki, tefsir ilmüne, öne çıkan müfessirlere ve tefsir eserlerine ilişkin tutum ve düşüncelerle, bazı eserlerin içeriğine ilişkin bilgileri edebî olarak yansıtması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akk, Halid Abdurrahman. *Usûlü't-tefsir ve kavâiduh*. Dimeşk: Dâru'n-Nefâis, 2003.

- Aktaş, M. Nurullah. "Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği: Zemzemî ve Manzûmetun fi't-Tefsîr Adlı Manzum Eseri". *Ekev Akademi Dergisi* 20/65 (Kış 2016): 357-279.
- Altaş, Eşref, *Fahreddin er-Razi'nin İbn Sina Yorumu ve Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Askalânî, Ali b. Hacer. *Lisanü'l-mîzân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1986.
- Aydın, Atik. *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebubekr Hatib. *Târîhu Bağdat*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin âsâru'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1955.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi - Tabakâtü'l-Müfessirîn*. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebî Abdullah. *Sahîhu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, 1975.
- Canpolat, Mustafa. "Şiir ve Dil". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* (1994): 155-170.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Es-Sa'lebî ve Tefsiri". *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980): 55-60.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh, tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-A'rabîyye*. Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.
- Çelik, Ahmet. *Tasavvufî Tefsir Âlûsî Örneği*. Erzurum: Ekev Yayınevi, 2002.
- Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Durmuş, İsmail. "Safedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 447-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 144-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. Thk. Sıdkî Muhammed Cemil. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî. *Dîvânî Ebî Hayyân*. Thk. Ahmed Matlûb, Hatice el-Hadîsî. Bağdat: Matbaatü'l-Â'nî, 1969.
- Ebüs-suûd b. Muhammed el-Amâdî. *Tefsîru Ebüssuûd, İrşâdü'l-akli's-selm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Elmalılı M. Hamdî Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Eymen Abdülmecîd Osman Ali. *et-Tevcîhu'n-nahvî 'inde Ebî Hayyân el-Endelûsî min hulâl-i tefsiri'l-Bahri'l-muhît, dirâse fi dav'i nazariyyeti's-siyâk*. Doktora Tezi, Câmî'atü Benî Suveyf, 2016.
- Fayda, Mustafa, "Taberî, Muhammed b. Cerîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Gür, Süleyman. *Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Ğazâvî, Abba. *Târîhu'l-edebi'l-A'rabî fi'l-Irâk*. 2 Cilt. Matbaatü'l-Mecmûu'l-Irâkî, 1962.
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemu'l-buldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1977.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 25-46.
- İbn Düreyd, Ebûbekr Muhammed b. Hasan. *Dîvânî İbn Düreyd*. thk. Ömer b. Salim. Dabi: Matbaatu Golden City, 2012.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-A'rab*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Yakub. *el-Fihrist*. Thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Daru'l-Marife, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Hayr. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- İbrahim Hakkı Erzurûmî. *Tertîbu'l-u'lûm*. 06 Mil Yz A 4130: 266^a-281^b. Milli Kütüphane.
- Kâfiyeci, Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman. *et-Teysîr fi kavâ'id-i i'lm-i't-tefsîr*. Thk. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Kaplan, Mehmet - Enginün, İnci - Emil, Birol. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II - 1865-1876-*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Karaismailoğlu. Adnan. "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 16-18. İstanbul, TDV Yayınları, 1999.
- Kâtip Çelebi. Mustafa b. Abdillâh. *Kitâbu Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütü ve'l-fünûn*. Thk. Muhammed Şerâfettin Yaltkaya - Muallim Rıfat. 2 Cilt. Beyrut: ts.
- Kara Osman. "Vâhidî ve Tefsîrindeki Metodu". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013/2): 296-316.
- Kaya, Mehmet. "Bilimsel Tefsir ve Değişim". *Mütefekkir* 3/5 (Haziran 2016): 195-223.
- Kaya, Mehmet. "Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Şiirle İstişhâd". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/1 (2017): 9-42.
- Kaya, Mehmet. *İrâb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü - Zemaşeri Örneği*. Çorum: Bir Medya, 2014.
- Kaya, Mesut. "El-Keşşâf'ta Gizli İ'tizâl: ez-Zemaşeri'nin Tefsir Mukaddimesi Üzerinden Halku'l-Kur'an Tartışmaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (2015): 107-135.
- Maden, Şükrü. "Tefsirde Şerh Haşiyeye ve Talika Literatürü". *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014): 183-220.
- Makarrî, Ahmed b. Muhammed et-Tilsimânî. *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb*. Thk. Hasan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.

- Mer'aşî Muhammed b. Ebîbekr Saçaklızade. *Tertîbü'l-u'lûm*. Trc. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan. Ankara: Ukde Kitaplığı, 2009.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Sa'lebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mîr Basrî. *A'lâmu'l-edeb fî'l-İrâki'l-hadîs*. 2 Cilt. Londra: Dâru'l-Hikem, 1994.
- Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hasen. *Sahihu Müslim*. 2 Cilt. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: ts.
- Nâkûrî, Ebu'l-Feyz el-Feyzî. *Sevâtiu'l-ilhâm fî tefsîri kelâmi'l-Meliki'l-Allâm*. Thk. es-Seyyid Murtazâ eş-Şîrâzî. 6 Cilt. Merkez-i Tahkîkât-i Kampyûtrî Ulûm-i İslâmî, 1996.
- Öğmüş, Harun. *Câhiliyye Döneminde Araplar - Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumuna ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayınları, 2013.
- Özdemir, Ali İhsan. "Ebû Ca'fer et-Taberî ve Camiu'l-Beyân An Te'vîl-i Âyil-Kur'ân Adlı Tefsirinin Özellikleri". *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001): 150-156.
- Öztürk, Mustafa. "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış". *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi*. (İstanbul 2-6 Ağustos 2010): 91-160.
- Parlatır, İsmail - Gözaydın, Nevzat - Zülfikar, Hamza - Aksu, Tezcan - Türkmen, Seyfullah - Yılmaz, Yaşar. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer Hüseyin. *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzî (Tefsîru'l-kebir - Mefâtîhu'l-gayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Süyûtî, Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr. *Buğyetü'l-vuât min tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Dâru'l-Fikr, 1979.
- Süyûtî, Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr. *el-İtkân fî u'lumi'l-Kur'ân*. Suudi Arabistan: Merkezü'd Dirâsâti'l-Kur'âniyye, ts.
- Süyûtî, Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr. *el-Müzhir fî u'lûmi'l-luğa ve envâihâ*. Şerh eden ve thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bek v.dğr. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2008.
- Süyûtî, Abdurrahman Celâleddin b. Ebîbekr. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Mektebetü'l Vehbe, 1976.
- Şanal, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2003/1): 149-168.
- Şihri, Abdurrahman b. Ma'âda. *eş-Şâhidü's-şîrî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1431.
- Tokâtî, Rızâ'î İshâk b. Hasan. *Nazmü'l-U'lûm*. 06 Mil Yz A 2817/1, 7^b-8^a. Milli Kütüphane.
- Tümer, Günay. "Arâisü'l-Mecâlis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 265-266. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Beyzâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*. Thk. Mustafa Hicâzî. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1983.
- Zemzemî, İzzeddin b. Ali. *Manzûmetü'z-Zemzemî fî usûli't-tefsîr*. Erişim: 22.02.2018. <https://muhibaddeen.files.wordpress.com/2014/05/d985d986d8b8d988d985d8a9dd8a7d984d8b2d985d8b2d985d98a.pdf>.
- Zerkeşî, Bedreddin, Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhan fî u'lûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm -Kâmûsu terâcîmi li eşheri'r-ricâl-i ve'n-nisâb mine'l-a'rab ve'l-müste'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.